

KLASİK DÖNEM ZEYDİLERİNİN

ASHÂB-I HADİS HAKKINDAKİ NİTELEMELERİ: HAŞVİYYE

Dr. Kadir DEMİRCİ*

ABSTRACT

This article contains characterizations about ashab al-hadith from three zaidian scholars who lived in III./IX. century. The purpose of this study is to show that the discuss between Mutazila and ashab al-hadith doesn't merely relate with theological matters and that Mutazila is not only a school who criticised muhaddithin. There are another schools and scholars criticising ashab al-hadith. According to Zaidian scholars ashab al-hadith is hashwiyya, the common people, uneducated, and men who narrate strange things. These characterizations result from some hadiths which are asked to zaidian scholars. Nevertheles these are hadiths of al kutub al sitta corpus. The main reason of these characterizations is the problem of ashab al-hadith's undersanding the religion texts. As a result of this article, characterizing of ashab al hadis as Hashwiyya has appeared in third century in the zaidian literatures.

Key words: Zaidiyya, Ashab al-Hadith, Hashwiyya, Hadith

GİRİŞ

Tarihte ashâb-ı hadisin tartıştığı kitle sadece kelimciler miydi? Hatta kelimciler sözcüğünü biraz daha daraltarak sorarsak tartışılan kitle sadece Mutezile kelimcileri miydi? Diğer taraftan kelimci hadisçi tartışması sadece birkaç itikâdi konudan mı ibaretti? Mutezile, hadisçileri tahkir etmek için mi Haşviyye nitelemesini kullanmıştı? Kelamcı hadisçi tartışmalarında Haşviyye adlandırmasına maruz kalanlar, hadisçiler içinde özel bir grubu mu oluşturuyordu? Yoksa Haşviyye nitelendirmesi tüm hadisçilerin zaman zaman içine düşebildikleri belli bir tavır ve tutumu sergileyen bir zaafa mı işaret etmekteydi?

Bütün bunlar cevaplandırılması gereken sorulardır. Bu sorulardan bazılarını tarihte yer almış düşünce ekollerine ait literatür içerisinde yapılacak derleme ve yorumlar yoluyla cevaplandırmak mümkündür. Zira hemen hemen her düşünce ekolü, hadis rivayeti ile meşgul olan ashâb-ı hadis ile tartışmış ve onlar hakkında çeşitli nitelendirmelerde bulunmuştur.

Zeydi literatüründe ashâb-ı hadise yönelik yapılan nitelermeler oldukça ağır ve itham edicidir. Ayrıca kullanılan dil de genellemeci bir dildir. Acaba ashâb-ı hadise yönelik bu denli ağır nitelermelerin kullanılmasının bir nedeni var mıdır? Biz bir nedeni olduğunu düşünüyor ve bu nedeni hadis ve ashâb-ı hadis algısı olarak adlandırıyoruz.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Ar. Gör. Kadirdemir2003@yahoo.com

Daha önce Talat Koçyiğit tarafından hadisçilerle kelamcılar arasındaki tartışma konuları,¹ Hüseyin Hansu tarafından da Mutezile ile hadisçilerin tartışmaları, bu tartışmaların neden ve sonuçları² incelenmişti. Bizim makalemiz ise, klasik Zeydî âlimlerin hadisçiler hakkındaki nitelendirmeleri ile sınırlı tutulacaktır. Ayrıca bu çalışmada, ashâb-ı hadis rivayet ettikleri hadisler üzerinden yapılan bu ağır nitelendirmelerin arka planında zeydî âlimlerin hadis ve ashâb-ı hadis algısının yer aldığı düşünüldüğünden ayrı bir başlık altında da bu konuya temas edilecektir. Zihni bir hazırlık olması düşüncesi ile giriş kısmında ashâb-ı hadis ve haşviyye terimleri ile ilgili genel bir bilgi vermeyi amaçladık. Yine ayrıca burada klasik zeydî âlimlerin kimler olduğuna dair de çok kısa tanıtıcı bir bilgi vermeyi düşündük.

ASHÂB-I HADİS

Ashâb-ı hadis, hadisçiler ve hadis taraftarları anlamında kullanılan, ehl-i hadis ile aynı anlamı taşıyan bir terimdir. Bu terimin ilk defa sahabe devrinde kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Başlangıçta bu terim ile hadis öğrenim ve öğretim işiyle meşgul olan, ravilerin durumlarını bilen ve hadisi ilgilendiren tüm konularda söz sahibi olan kimseler kastedilmekteydi. Daha sonraları ise terim daha özel bir anlam kazanmış ve hadise göre amel etmeye çalışan kimseler şeklinde tanımlanmıştır. Şüphesiz ehl-i rey de hadise göre amel eden kimselerdendir. Ancak ashâb-ı hadis teriminde bu anlam biraz daha özelleşmiş ve amel etmede başka kriterleri (kıyas gibi) değil sadece hadisi esas alanlar anlamına bürünmüştür. Buna göre ashâb-ı hadis, hadisleri mümkün olduğu kadar yoruma tâbi tutmayan, kıyasa başvurmeyen, akla değil nakle uymayı benimseyen kişilerdir.³

Ancak bu kişilerin homojen bir yapıda olduğunu söylemek de mümkün değildir. Zira ashâb-ı hadis terimi kullanıldığı döneme ve karşıt gruplara göre farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Ashâb-ı hadis, hadis-rey arasındaki yaklaşımların farklarına, hadis ve re'ye karşı tutumlarındaki renk tonuna göre farklılık gösteren bir yapıdır. Böyle bir yapıdan dolayı kişilere veya gruplara göre kimlerin ashâb-ı hadis olduğu hakkında birbirinden farklı görüşler de ortaya çıkmıştır.⁴

Kimilerine göre Hanefilerin dışındaki üç mezhep ve Zâhirîler ashâb-ı hadis iken, kimilerine göre Şâfiî ve Mâlik ashâb-ı hadistir. Kimilerine göre Ahmed b. Hanbel oldukça katı bir ashâb-ı hadis iken, kimilerine göre onun takipçi fakihleri mutedil ashâb-ı hadistirlen. Kimilerine göre de tüm ehl-i sünnet bidat karşıtlığı anlamında ashâb-ı hadistir.⁵

Klasik zeydî âlimler ashâb-ı hadis terimi ile kendilerini tamamen rivayetlere adanmış, rivayetleri dinin diğer delilleriyle (Kur'an, akıl, sünnet, icma gibi) birlikte

1 Bk. Talat Koçyiğit, *Kelamcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar*, T.D.V., bs. III, Ankara 1984.

2 Bk. Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, Kitabiyat, bs. I, Ankara 2004.

3 Abdullah Aydınli, "Ehl-i hadis" md, *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 507; Ashâb-ı Hadis hakkında daha geniş bilgi için bk. Kadir Gürler, *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı*, Emin Yay., bs. I, Bursa 2007.

4 Aydınli, "Ehl-i Hadis" *DİA*, c. 10, s. 507.

5 *Age*, c. 10, s. 508.

anlama usul ve yöntemini benimsememiş, rivayetlerin zâhirî manalarına takılıp kalan ve onları öyle anlayan, rivayet ettikleri şeyin fikhını bilmeyen, tuhaf ve garip manaları içeren rivayetleri nakletmede bir beis görmeyen, entelektüel seviyeleri oldukça düşük, genel halk tabakasına mensup kimseleri kastetmişlerdir.⁶

HAŞVİYYE

Haşviyye, “dini konularda akıl yürütmeyi reddeden, nassların zâhirine bağlı kalmak suretiyle teşbih ve teccime kadar varan telakkileri benimseyenlere verilen addır” Haşviyye tabiri “genellikle manasız dini telakkilere sahip, bilgisiz kimseler için kullanılır” Haşviyye, rivayetlere ve özellikle rivayetlerin zâhirine yönelik tavizsiz, katı bir bağlılığı temsil eder.⁷

Farklı dönemlerde ve farklı karşıt gruplar tarafından değişik şekillerde tanımlamalar yapıldığı için Haşviyye'nin kimler olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, ashâb-ı hadis, Selefîyye, Müşebbihe ve Mücessime'den oluşan bir topluluk oldukları söylenmiştir.⁸ Ancak Mihne olayından sonra daha ziyade Ahmed b. Hanbel'in duruşunu benimseyen ashâb-ı hadis için Haşviyye nitelemesi kullanılmıştır.⁹

Haşviyye nitelemesinin hicrî II. asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı ve Mutezile âlimleri dışında Sünnî ulema tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767), Dırâr b. Amr'ın (ö. 184/800), bu tabiri kullandığı kaydedilmiştir. Haşviyye nitelemesinin Mutezile âlimlerinin dışında Sünnî ulema tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Eşarî (ö. 324/935), Matürîdî (ö. 333/944), Cassâs (ö. 370/980), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn-i Asâkir (ö. 571/1175), Takiyüddin es-Sübki (ö. 756/1355) bu tabiri kullananlar arasındadır.¹⁰ Bu çalışmada da ortaya konulacağı üzere ashâb-ı hadis hakkında Haşviyye nitelemesini kullananlar arasında Zeydiyye mezhebi de yer almaktadır. Üçüncü asrın zeydî imamlarından Kasım er-Ressî (ö. 246/860), Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/910) ve Muhammed b. Yahya (ö. 310/922) Haşviyye nitelemesini kullanmıştır.

KLASİK DÖNEM ZEYDİLER

Çalışmamızda klasik dönem zeydileri temsil edecek üç imam seçilmiştir. Hicrî III. asra ait bu üç imamı Zeydiyye mezhebinin “kurucu imamları” olarak adlandırabiliriz. Bu imamlar gerek eserlerinde ileri sürdükleri görüş ve düşünceleri ile gerekse buldukları konuları itibarıyla zeydiyye mezhebi içerisinde önemli

6 Muhammed b. Yahya, *el-Mecmu' Resâil-i imam Murtaza*, tahk. Abdülkerim Ahmed Cedban, Mektebetü't- Turâsî'l-İslâmî, bs. I, c. I, s. 123, 139, c. II, s. 603, 617, 619.

7 Turhan Boytop, “Haşviyye” md. *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 403.

8 Boytop, “Haşviyye” md. *DİA*, s. 403.

9 Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihi Arka Planı*, Ankara Okulu Yay., bs. I, Ankara 1999, s. 78, 87, 153, 154.

10 Özafşar, *İdeolojik Hadisçilik*, s. 81-85.

rolleri olan kişilerdir. Bu şahıslar hemen hemen her konuda olduğu gibi özellikle ele aldığımız bu konuda belli görüş ve düşünceleri olan etkin şahsiyetlerdir.

Kâsım er-Ressî (169/785-246/860)

Kasım er-Ressî Zeydiyye mezhebinin önde gelen imamlarından. Medine'de doğmuştur. On seneye yakın Mısır'da kalmış ve burada ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. İlim ve ahlakta ehl-i beytin yıldızı diye anılmıştır. Kalam ilmine dair olan "*Kitabu'd-Delil*" adlı risalesi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Ressî ayrıca fıkıh, tefsir, tasavvuf alanlarında eser vermiştir. Çoğu risâle formatında olan eserleri *Mecmû'u Rasâil-i Kâsım* adıyla 2001 tarihinde San'a şehrinde yayınlanmıştır. Kasım er-Ressî ömrünün sonlarında Zül'huleyfe'ye yakın Ress köyüne yerleşmiş ve burada 246 tarihinde vefat etmiştir.¹²

Yahya b. el-Hüseyin (245/859-298/910)

Yahya b. el-Hüseyin Zeydiyye mezhebinin önde gelen büyük imamlarından. Medine'de doğmuştur. Davet edildiği Yemen'de Zeydiyye mezhebini tesis etmiş ve burada bâtinî fırkalarla mücadele etmiştir. Kurduğu zeydî devletin imamı olmuştur. Fikhî görüşleri "Hâdeviyye" diye adlandırılan bir mezhebin doğmasına sebep olmuştur. Daha çok kelâmî konuları içeren risâleleri *Mecmû'u Rasâil-i imam Hâdî* adıyla 2001 tarihinde Sa'de şehrinde yayınlanmıştır. Fikhî görüşlerinin yer aldığı *Kitâbu'l-Ahkâm fi'l Helâli ve'l-Haram* ve *Kitâbu'l-Muntehâb* adlı eserleri de Yemen'de basılmıştır. İmam Yahya Yemen'in Sa'de şehrinde vefat etmiştir.¹³

Muhammed b. Yahya (278/891-310/922)

Yahya b. Hüseyin'in oğlu olan Muhammed, babasının ilmini tevârüs etmiş, onun görüş ve düşüncelerini çok sayıda eserler vererek gelecek nesillere aktarmıştır. Muhammed, özellikle hadisler konusunda babasının yolunu takip etmiş, haberler konusunda aynı eleştirel tutumu sürdürmüştür. O'na göre Kur'an'a aykırı ve onunla çelişen pek çok hadis bulunmaktadır.¹⁴

Çalışmamızda ona yer verilmesi hem dönem olarak klasik zeydiyye içerisinde yer alması hem de görüş ve düşünceleri ile Zeydiyye'nin ashâb-ı hadise bakışını gösteren çok sayıda örnekleri eserinde yansıtmıştıktan kaynaklanmaktadır. Onun *el-Mecmû'u Resâil-i* kendisine sorulan çok sayıda hadise verdiği cevaplar ile doludur. Bu cevaplar esnasında o, hadis anlayışını ve ashâb-ı hadise bakışını çok net bir biçimde ortaya koymuştur. Zeydî geleneğin devamı olması bakımından onun görüş ve düşünceleri oldukça önem arz etmektedir.

11 Ülkemizde Kasım er-Ressî ile ilgili iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan Mehmet Ümit'in çalışmasında Kâsım Ressî'nin hayatı, eserleri, yaşadığı sosyo-kültürel ortam ve Mu'tezile ile ilişkisi incelenmiştir. Bkz. Mehmet Ümit, *Zeydiyye-Mutezile Etkileşimi ve Kâsım er-Ressî Zeyd b. Ali'den Kâsım er-Ressî'nin Ölümlüne Kadar*, İSAM yay., İstanbul 2010, s. 163-216. Resûl Öztürk'ün çalışmasında da Kâsım Ressî'nin hayatı, eserleri, kalam metodu ve kelâmî konulardaki görüşleri ele alınmıştır. Bk. Resul Öztürk, *Kâsım er-Ressî ve Zeydiyye Kelâmı*, Ahenk Yay., Van 2008, s. 39-71, 77 vd.

12 İmam Nâtik bil'Hak, *el-İfâde fi Târîhi Eimmeti'z-Zeydiyye*, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, bs. I, San'a 1996, s. 114-120.

13 İmam Nâtik, *el-İfâde*, s. 128-146.

14 Muhammed b. Yahya, *el-Mecmû'*, c. I, s. 33.

Muhammed b. Yahya'ya sorulan sorulara verdiği cevapları içeren otuzu aşkın risâlelerini talebeleri kayda geçirmiş ve günümüze ulaşmasına vesile olmuşlardır.¹⁵ Yazdığı şiirler arap belağat ve fesâhatında örnek olarak gösterilmiştir.¹⁶ Bazı risâle ve kitapları *Mecmu'u Kutub ve Rasâil-i İmam Murtaza* adıyla 2002 tarihinde Yemen'in Sa'de şehrinde basılmıştır.

I. ZEYDİYYE'NİN ASHÂB-I HADİS HAKKINDAKİ NİTELEMELERİ: HAŞVİYYE

Klasik dönem zeydî literatüründe ashâb-ı hadis hakkında yapılan çeşitli nitelemeler oldukça dikkat çekicidir. Hemen hemen tamamı olumsuz nitelemelerden oluşan bu tanımlamaların bir kısmı rivayeti nakleden ashâb-ı hadis ile ilgili, bir kısmı da yapılan rivayetin muhtevası ile (merviy) ilgilidir. Çoğunlukla bir rivayetin değerlendirilmesi bağlamında yapılan bu nitelemelerin başında "Haşviyye" nitelemesi gelmektedir. Zeydî literatüründe ashâb-ı hadis hakkında yapılan bu nitelemelerin neler olduğunu toplu halde sıralamak istiyoruz:

"Haşviyye"¹⁷

"Bazı avam ve cahiller"¹⁸

"Amme'den bazıları"¹⁹

"Haşviyyetu'n-nas"²⁰

"Ve men la ilme leh"²¹ (ilmi olmayan kişiler)

"Min ziyâdâti ashâbi'l-hadis"²² (bu hadis ehlinin ilavelerindedir)

"Min acâibi ashâbi'l-hadis"²³ (bu hadis ehlinin tuhaf rivayetlerindedir)

"Min rivâyâti'l-müşebbihin ve mezhep min mezâhibi'l-mülhidin"²⁴ (Allah'ı yaratılmışlara benzeten ve inkar edenlerin rivayetlerindedir)

"Lem yerviha âlim"²⁵ (bunu alim olmayan kişi rivayet etmiştir)

"Heza min rivâyâti'l-haşviyye ve ehlul-batıl"²⁶ (bu haşviyyenin ve batıl ehlinin rivayetlerindedir)

"Heza min acâibi ashâbi'l-hadis ve ziyâdâtihim"²⁷ (bu ashâb-ı hadis ilavelerinden ve tuhaf rivayetlerindedir)

"Heza mimma câe bihi ashâbu'l-hadis ve hüve min bideihim"²⁸ (hadis ehlinin rivayet ettiği bidatlerindedir)

15 İmam Nâtık, *el-İfâde*, s. 169.

16 Kâsım er-Ressî, *Mecmu'u Rasâil-i Kâsım er-Ressî*, tahk. Abdülkerim Ahmed Cedban, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, bs. I, San'a 2001, Abdülkerim Ahmed Cedban'ın mukaddimesi, c. I, s. 13.

17 Yahya b. el-Hüseyn el-Hâdî, *Kitâbu'l-Muntehab*, Dâru'l-Hikmeti'l-Yemâniyye, bs. I, San'a 1993, s. 45.

18 el-Hâdî, *Muntehab*, s. 30, 63; Muhammed b. Yahya, *Mecmu'* c. I, s. 139.

19 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'* c. I, s. 125.

20 *age*, c. I, s. 123.

21 *age*, c. I, s. 123.

22 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. II, s. 603.

23 *age*, c. II, s. 617.

24 *age*, c. II, s. 621.

25 *age*, c. II, s. 601.

26 *age*, c. II, s. 607.

27 *age*, c. II, s. 617.

28 *age*, c. II, s. 619.

Görüldüğü gibi klasik zeydî âlimler, ashâb-ı hadis hakkında çeşitli nitelemeler yapmışlardır. Birbirinden farklı olan bu nitelemeleri, Haşviyye genel nitelemesi adı altında toplayabiliriz. Zira yapılan her bir niteleme adeta Haşviyye'nin özelliklerini, onlarda bulunan sıfatları göstermektedir. Bu nitelendirmelerden hareketle zeydî âlimlerin Haşviyye kavramı ile neyi kastettiklerini ortaya çıkartmak da mümkündür. Nitekim zaman zaman Haşviyye kelimesi ile bu tür nitelemeler birlikte kullanılmıştır. Biz de bu nitelemeleri Haşviyye başlığı altında topluyor ve klasik zeydî âlimlerin Haşviyye nitelemesi ile ashâb-ı hadis'in hangi özelliklerini kastettiklerini göstermek istiyoruz.

Zeydî âlimlere göre Haşviyye, nassların zâhirine bağlı kalan, müteşâbih âyetleri veya hadisleri muhkemlere hamletmeyi reddeden, tek tek her bir âyeti delil kabul eden ve ihtiva ettiği zâhiri mana ile amel etmeyi vacip gören kimselerin oluşturduğu bir topluluktur. Nasslara karşı bu yaklaşımlarından dolayı sonuçta Haşviyye Râfıziler ile aynı görüşlerde birleşmişler, Allah inancında teşbih ve tecsîme düşmüşlerdir.²⁹

Görüldüğü gibi Haşviyye dini metinleri anlama ve yorumlamada belli bir tavır içinde olanlardır. Zira Ressî, Haşviyye ile ilgili bu kanaatini dinî delilleri ele aldığı bölümde dile getirmiştir. Buna göre Haşviyye dini anlama ve yorumlamada yani metodolojide entellektüel bir yetersizlik içinde olanlardır. Ressî'ye göre Haşviyye'nin dinî metinleri anlamlandırmadaki bu metodu son derece yanlıştır. Nitekim bu yanlış tutum onları teşbihî bir anlayışa sürüklemiştir.

Haşviyye'nin en belirgin özelliklerinin başında cahillikleri gelmektedir. Nitekim bu özelliklerinden dolayı zeydî âlimler tarafından cahillikle itham edilmişlerdir. Örneğin, Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/910) ezanın rüyada görülmesi ile meşru olduğunu ifade eden rivayetleri kabul etmez ve bu rivayetleri cahillerin sözü olarak niteler.³⁰ Çünkü rivayeti nakleden kişiler rivayetin içerdiği zâhiri mana ile yetinmiş ve bunun anlamının ne olduğu üzerinde düşünmemişlerdir. Bu gibi rivayetlerde bulunan kişilerin cahillikle itham edilmeleri onların rivayet ettikleri şeyi anlamamaları, mervînin anlamı üzerine düşünmemeleri ve rivayetle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamalarından kaynaklanmaktadır.

Oysa imam Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/910) bu rivayeti dinin temel ilke ve esasları çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Ona göre ezan dinin şeâirindedir. Dinin temel sembollerinden ve esaslarından olan, hem de ibadetin önemli bir parçası olan ezan peygamberin ümmetine tebliğ etmesi gereken görevler cümlesindedir. Peygamberin görev alanına giren bir konu sıradan insanların rüyalarında görmeleri yoluyla meşru kılınmaz. Ezanın rüya yolu ile meşru olduğunu ifade eden rivayetler, aklın temel esasları (şevâhidi'l ukûl) ile çelişmesinden ötürü kabul edilemez. Ezan vahiy ile meşru kılınmıştır. Cuma süresindeki âyet ezanın meşrûyetini ortaya koymaktadır.³¹

29 Kâsım er-Ressî, *Mecmu'*, c. I., s. 631, 632.

30 el-Hâdî, Yahya b. el-Huseyn, *el-Muntehab*, s. 30.

31 el-Hâdî, *el-Muntehab*, s. 30.

Bu örnekte de görüldüğü gibi rivayet karşısında iki farklı tavır sergilenmektedir. Biri ashâb-ı hadisin bir diğeri de bir fakihin tavrıdır. Ashâb-ı hadisin tavrı belli bir senet yoluyla gelen rivayeti nakletmekten ve içerdiği anlamı zâhiri manası ile anlayıp kabul etmekten ibarettir. Fakihin tavrı ise rivayeti öncelikle içerdiği mana itibarıyla bir değerlendirmeye tâbi tutmak ve o manayı dinin temel esasları ışığında anlamlandırmaktır. İşte zeydi fakihler veya kelamcılar herhangi bir rivayete karşı ashâb-ı hadis tarafından gösterilen bu tavra karşı çıkmakta ve rivayet karşısında dinin diğer temel esaslarından habersizce, bilgisizce hareket etmelerini cahillikle itham ederek eleştirmektedirler.

Yahya b. el-Hüseyin yine benzer şekilde duha namazı hakkındaki rivayetleri 'cahillerin' yaygınlaştırdığı sünnet yaptıklarını belirtir. Oysa ona göre Hz. Peygamber Mekke fethinde şükür mahiyetinde kuşluk vakti namaz kılmalıdır.³² Bu örnekte de görüldüğü gibi rivayeti olduğu gibi nakledenler rivayetteki manayı anlamaya yönelik herhangi bir çaba içerisine girmemişlerdir. Hz. Peygamber'in kuşluk vakti namaz kılması ile ilgili bir rivayetten ötürü kuşluk vakti namazını sünnet diye adlandırıp yaygınlaştırmışlardır. Burada yine iki tavır söz konusudur. Biri hiçbir sorgulamaya veya anlama çabasına girmeden rivayetin içerdiği düz manayı hayata bilgi olarak taşıyan bir tavır, diğeri ise rivayetin içerdiği manayı nedeni, niçini, gayesi, tarihi arka planı gibi anlama faaliyetleri neticesinde değerlendiren bir tavrıdır. Her türlü anlama faaliyetlerinden uzak ve sadece rivayetin düz manasına dayalı olan, rivayetin siyak ve sibakının dikkate alınmadığı birinci tavır cehalet ile nitelendirilmiştir.

Ashâb-ı hadisin, rivayetleri dinin diğer temel esasları çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutmayıp zâhiri manaları ile yetinme tavırlarının ne büyük tehlikeler doğurabileceğine dair bir başka örnek de şu hadistir: "Zamana sövmeyin. Zira Allah zamandır"³³

Muhammed b. Yahya bu hadis hakkında şöyle der:

"Bu sözü haşvî olanlardan başkası asla söylemez. İlim olmayan ancak böyle bir şey söyleyebilir."³⁴

Görüldüğü gibi Muhammed b. Yahya'ya göre Haşviyye ilmi olmayan kişilerdir. Bu ifadeleri biraz daha irdelersek şunları söyleyebiliriz. Muhammed b. Yahya burada hadisi rivayet edenleri ilmi olmayan kişiler olarak nitelendiriyor. Oysa hadis ile meşgul olanlar da kendi uğraşlarını "ilim" olarak görüyorlar. Onlara göre hadis bizatihi ilimdir. Muhammed b. Yahya ise hadisi ilim olarak görmüyor. Ona göre hadis yalan ve doğru ihtimali olabilen bir haberden ibarettir. Ancak bazı kriter-

32 *age*, s. 63.

33 Muhammed b. İsmâil, el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, tahk: Mustafa Dîb, Dâru İbn-i Kesir, bs. III, Beyrut 1987, Edeb 101, c. 5, s. 2286, h. no: 5827; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-u Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, tahk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, el-Elfâz mine'l-Edeb I, c. 15, s. 84; h. no: 2246; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, tahk: Muhammed Abdülkadir, Müessesetü Dâru Bâz, Mekke 1994, Salâtu'l-İstiskâ 36, c. III, s. 365; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-Ahmed b. Hanbel*, tahk: Şuayb el-Arneût, Müessesetü'r-Risâle, bs. II, Beyrut 1999, c. II, s. 395, 491

34 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. I, s. 123.

ler bu haberlere uygulandıktan sonra bu haberler bir değer ifade edebilir. Hem haberin tespitinde hem de anlaşılmasında bir takım kriterler kullanılır ve bu kriterlerin neticesinde hadis anlamlandırılır. Muhammed b. Yahya'nın ilim anlayışı bu şekildedir. Burada aktif bir şekilde kullanılan bir akıl vardır. Bu, bağımsız bir akıl değil, doğruyu bulabilmek için çeşitli sorular soran, çelişkileri ortaya çıkartan, sebep sonuç ilişkisi kuran aktif bir akıldır. Dolayısı ile Muhammed b. Yahya hadisi aktif akli kullanmadan, ilmin gerektirdiği ilişkileri, değerlendirmeleri yapmadan rivayet etmeyi ilimsizlik olarak nitelendiriyor diyebiliriz.

Zeydî alimlerin ashâb-ı hadise yönelik nitelendirmelerini yansıtan rivayetlerden biri de şudur:

"Cennet ehli cennete, ateş ehli de ateşe girdiğinde ölüm koç gibi getirilir ve sıratın üzerinde boğazlanır sonra da 'artık ölüm yok ebediyet var' denir."³⁵

Bu hadisin sıhhati Muhammed b. Yahya'ya (ö. 310/922) sorulur ve o bu soruyu şöyle cevaplar:

"Rasulullah'dan nakledilen bu hadis sahih değildir. Çünkü bu hadis, gerçek olmayan şeylerin kendisine dahil edildiği bir hadistir. Ve bunun kaynağı **bazı avam ve cahillerdir**. Biz bu rivayeti onlardan işittik."³⁶

Muhammed b. Yahya hadisin sahih olmayışının nedenini ise şöyle açıklar:

"Ölüm ruhun çıkmasına ve hareketliliğin gitmesine verilen bir isimden ibarettir. Her kim ölümün boğazlanmasından söz ederse o cahillik etmiş olur. Eğer ahirette faniliğin ve ölümün olduğu şeyler vuku bulursa o zaman ahiret de fani olmuş olur. Halbuki orada hiçbir şey için fanilik yoktur. Ve yine boğazlanacak olan bir ölüm için de ruhu kabzedilecek olan bir ölümün olması gerekir. Tıpkı ademoğlunun ölümü gibi. Aksi halde insanın yok olması beklenemez. Ölümü gerçekleştirilen ölümün (olgusu) de ölümüne ihtiyaç vardır. Bu ise ancak kötü bir temyizi olan cahilin sözünden başkası olamaz.³⁷ Halbuki Allah Teala ahirette beka olacağımı bize haber vermiş ve şöyle buyurmuştur: "ilk ölümden başka bir ölümü orada tatmazlar"³⁸

Zeydî âlimler ashâb-ı hadisi rivayet ettikleri şeyin muhtevalarından hareketle de tuhaf, acâip şeyler rivayet eden kişiler olarak nitelendirmektedir. Bu şekildeki nitelendirmeleri için şu hadis örnek olarak verilebilir:

"İsrail oğulları olmasaydı et bozulmazdı. Havva olmasaydı kadınlar kocalarına ihanet etmezdi"³⁹

Muhammed b. Yahya kendisine sorulan bu hadisin ashâb-ı hadisin tuhaf rivayetlerinden ve onların yaptıkları ziyadelerden olduğunu söylemiştir.⁴⁰ Yine o, şu rivayet için de ashâb-ı hadisin getirdiği bidatlerdendir nitelemesinde bulunur.⁴¹

35 Buhârî, *es-Sahih*, Tefsir 221, c. IV, s. 1759, h. no: 4612; Müslim, *es-Sahih*, Cenne ve Sıfati Naimiha 40, c. 17, s. 156, h. no: 7130.

36 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. I, s. 139.

37 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. I, s. 139.

38 ed-Duhan, 44/56.

39 Buhârî, *es-Sahih*, Halku Adem I, c. XI, s. 488.

40 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. II, s. 617.

41 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. II, s. 619.

"Sizden herhangi biriniz uykuda iken şeytan ense kökünüze üç düğüm atar. Her bir düğümü bağladıkça: 'sen yat yat, daha gece uzundur' diyerek attığı düğümün üzerine eliyle vurur. Eğer bir kimse uykudan uyanır da Allah'ı zikreder, hatırlarsa bu düğümlerden biri çözülür, abdest alırsa biri daha çözülür, namaz kılsa birisi daha çözülür ve zinde ve neşeli olarak ve tertemiz bulunarak, sıklet ve tembellik gibi şeylerden uzak olarak sabaha çıkmış olur. Böyle yapmayıp da güneş doğuncaya kadar gafflet üzere yatarsa vücudu habis ve tembel olarak sabaha çıkmış olur"⁴²

Zeydî âlimlerin ashâb-ı hadis hakkında yaptıkları nitelendirmelerle ilgili çok sayıda örnek vardır. Ancak biz bu kadarının bir fikir vermesi açısından yeterli olacağı kanaatindeyiz. Bu örneklerle ilgili dikkat çekmek istediğimiz noktalardan biri söz konusu örneklerin kelâmî konuların dışındaki konuları içeren rivayetlerden oluşmasıdır. Dolayısıyla ashâb-ı hadis ile olan tartışmaları sadece kelâmî konulardaki bazı hadislerle indirgemek veya onlarla sınırlıymış gibi düşünmek yanlıştır. Şimdi de bu nitelendirmelerin arka planında ne gibi düşünceler, ne gibi algılar yer almaktadır sorusunun cevabını bulmaya çalışalım.

II. ZEYDÎ ÂLİMLERİN HADİS ve ASHÂB-I HADİS ALGISI

Bize göre klasik zeydî âlimlerin ashâb-ı hadisi bu denli ağır bir şekilde nitelendirmeleri iki temel nedenden kaynaklanmaktadır: Bunlardan birisi; zeydî hadis kriterleridir, diğeri ise zeydî âlimlerin hadis ve ashâb-ı hadis algılarıdır.

Zeydî âlimler hadislerin kabul veya reddedilmesi ile ilgili belli kriterler tespit etmişler ve bu kriterlere göre rivayetleri değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu kriterlerin neler olduğuna dair ileride kısaca bilgi verilecektir. Ancak şu kadarını ifade edelim ki bu kriterler ashâb-ı hadisin kriterleriyle büyük oranda uyuşmamaktadır. Böyle olunca bir hadisin kabul veya reddedilmesi noktasında iki grup arasında birbirinden farklı değerlendirmeler ortaya çıkmaktadır. Ashâb-ı hadisin kabul edip rivayet ettiği bir hadisi zeydî âlimler kabul etmeyip eleştirebilmektedir. Tabi ki iş sadece rivayeti eleştirip kabul etmemekle kalmamakta rivayeti nakleden kişiler de eleştiriye tabi tutulmakta ve olumsuz şekilde nitelendirilmektedir.

Görünen o ki zeydî âlimler ashâb-ı hadise yönelik bu olumsuz nitelendirmeleri bilinçli olarak yapmakta ve bununla muhataplarına bir mesaj vermektedirler. Bu mesaja göre ashâb-ı hadis sağlam olmayan hadis kriterlerine sahiptir. Onların problemleri rivayet etmelerinin temelinde savundukları hadis kriterleri gelmektedir. Ashâb-ı hadis bu metod ve anlayışlarıyla sağlıklı din anlayışına büyük zarar vermektedir. Bu yüzden zeydî âlimler yaptıkları bu olumsuz nitelendir-

42 Mâlik, *Muwatta*, Câmîu't-Terğîbi fi's-Salati, c. 2, s. 247, h. no. 605; Buhârî, *es-Sahih*, Teheccüd 12, c. II, s. 46; Müslim, *es-Sahih*, Müsafirin 28, c. 1, s. 538, h. no. 207; Ahmed b. Şuayb en-Nesâi, *Sünenü'n-Nesâi*, tahk: Abdulfettâh Ebû Guddê, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, bs. II, Halep 1986, Kiyâmu'l-leyl 5, c. 3, s. 203 h. no. 1607; Süleyman b. Eş'as, Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, tahk: Muhammed Muhyiddin, Dâru'l-Fikr, yy. ts. Kiyâmu'l-leyl 18, c. 1, s. 504, no. 1306; Muhammed b. Yezid, ibn-i Mâce, *es-Sünen*, tahk: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts, Kiyâmu'l-leyl 174, c. 1, s. 421, h. no. 1329; Ahmed, *Müsned*, c. II, s. 243.

melerle ashâb-ı hadis aleyhine kamuoyu oluşturmakta ve böylece onların toplum üzerindeki olumsuz etkilerini kırmaya çalışmaktadırlar.

Zeydî âlimlerin kendi kriterlerine aykırı olan rivayetleri kabul etmemeleri ve hatta o rivayetleri nakleden ashâb-ı hadisi eleştirmeleri anlaşılabilir bir şeydir. Zira eğer ortada sizin kriterlerinize uymayan bir rivayet varsa, o rivayeti kabul etmez ve o rivayeti nakleden kişileri eleştirir ve yanlışlarını söylersiniz. Ancak ashâb-ı hadise karşı dozu oldukça yüksek, olumsuz nitelendirmeleri sadece zeydî hadis kriterlerine aykırılık nedenine de bağlamak yeterli olmayacaktır. Öyleyse zeydî âlimler neden ashâb-ı hadise karşı bu derece sert bir tepki göstermişlerdir? Acaba hassas oldukları bir konu mu vardır? Hemen hemen her hadisin ardından genel bir kitle olarak ashâb-ı hadisin hedef alınması ve haklarında sert nitelermelerin yapılmasının zeydî hadis kriterlerine aykırılığın ötesinde bir nedeni olmalıdır. Bizce bu neden zeydî âlimlerin hadis ve ashâb-ı hadis hakkındaki algılamalarıdır. Öyleyse şimdi bu iki nedenin ne olduğunu anlamaya çalışalım.

Zeydî Âlimlerin Hadis Kriterleri

Zeydî âlimlerin hadis kriterlerine geçmeden önce akla gelebilecek şu soruyu da cevaplandırmak isteriz. Zeydî âlimlerin kendi hadis literatürleri bulunmakta mıdır? Eğer hadis kriterlerinden söz ediyorsak tabi ki bir hadis literatürünün varlığından da söz etmeliyiz. Evet Zeydiyye mezhebinin kendine ait bir hadis edebiyatı bulunmaktadır.⁴³ Kendilerine öncelik verdikleri ehl-i beyt raviler hadis rivayetinde büyük rol oynamaktadır. Ne var ki zaman zaman da olsa ehl-i beyt ravilerinden gelen rivayetler de ileride ifade edeceğimiz zeydî hadis kriterlerine aykırılıktan dolayı reddedilebilmiştir.

Zeydî âlimlerin hadis kriterlerini şu şekilde maddeleştirmek mümkündür:

1. Kur'an'a arz
2. Akıl
3. İcma
4. Dinin temel ilke ve esasları
5. Ravilerin sika olması⁴⁴

Zeydî âlimlerin hadis kriterlerinin başında Kur'an'a arz gelmektedir. Kur'an'a uygun olan hadis kabul edilir, Kur'an'a aykırı olan hadis ise reddedilir. Hadisin Kur'an ile çelişki içinde olması düşünülemez. Zira ikisi de aynı kaynaktan gelmiştir.

Aynı şekilde hadis aklın temel ilkelerine de aykırı olamaz. Zira akıl da Allah'ın insanlar için verdiği delillerden bir delildir. Deliller arasında çelişki olmaz. Eğer hadis delili akıl delili ile çelişiyorsa hadis reddedilir.

43 Zeydî hadis literatürü için bkz. Kadir Demirci, *Zeydiyye'nin Hadis Anlayışı* (basılmamış doktora tezi) Ankara 2005.

44 Kâsım b. Muhammed, *el-İ'tisam bi Hablillahi'l-Metin*, Mektebetü Yemeni'l-Kubrâ, bs. I, San'a 1987, c. I, s. 10.

Zeydî âlimlere göre hadisin kabul edilmesinde gözetilen kriterlerden biri de icmadır. Hadis bütün islam fırkaları tarafından kabul edilen hadislere aykırı olmamalıdır.

Zeydî âlimlere göre dinin temel ilke ve esasları beştir. Bu temel ilkelere usul-u hamse denir ki bunlar; tevhid, adl, el-men zil beyne'l-men zilet ey n, el-va'd ve'l-void, emr-i bi'l maruf nehyi ani'l-münkerdir. Hadis bu beş esasa aykırı olmamalıdır.⁴⁵

Ashâb-ı hadis zeydî âlimlerin belirleyip kabul ettikleri bu hadis kriterlerine aykırı rivayetlerde buldukları için eleştirilmiş ve rivayetleri kabul edilmemiştir.

Zeydî Alimlerin Hadis ve Ashâb-ı Hadis Algısı

Zeydî âlimler hadisi doğru ve yalan olma ihtimali olan söz olarak tanımlamaktadırlar. Bu tanımlamadan hareketle hadis bir takım kriterlere başvuru olarak hem doğrulanabilir hem de yalanlanabilir.

Başta imam Zeyd olmak üzere zeydî âlimler zihnen Hz. Peygamber hakkında yalan haberler uydurulacağı düşüncesine inanmış durumdadırlar. Hemen hemen bütün zeydî imamların Hz. Peygamber'den rivayet edilen "daha önceki peygamberler hakkında yaptıkları gibi benim hakkımda da yalan haberler uyduracaklar" hadisine her fırsatta atıfta bulunmaları haberler konusundaki zihni telaşlarını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁶

Hadisin doğrulanabilir veya yalanlanabilir bir söz olması onun haber olma keyfiyetinden kaynaklanır. Burada söz konusu edilen Hz. Peygamber'in sözü değil, aksine Hz. Peygamber adına söylenen, ona nispet edilen, ona dayandırılan, "peygamber şöyle buyurmuştur" denilen sözdür. Gerçekte sorgulanan peygamberin buyruğu değil, peygamberin öyle buyurup buyurmadığının tespitidir. Zira Peygamber şöyle buyurmuştur deyip de yalan söyleyen olduğu gibi, peygamberin sözünü yanlış aktaran, peygamberin sözünü doğru aktaran ama yanlış anlayan, peygamberin sözünün maksadını kavrayamayan, peygamberin sözünü eksik aktaran, peygamberin sözü ile ilgili değişikliklerden (nasih mensuh gibi) haberi olmayanların varlığı söz konusudur.⁴⁷

Ravilerin durumları ile ilgili Hz. Ali'ye atfedilen bu değerlendirmeler zeydî hadis anlayışında oldukça etkili olmuştur.⁴⁸

Görünen o ki, zeydî âlimler hadis rivayetini dinin varlığına yönelik bir tehdit olarak algılıyorlar. Bu algı da onları hadise ve hadisçilere karşı daha temkinli bakmaya sevk ediyor. Zeydî âlimlerin hadis ve hadisçilere ağır bir şekilde eleştirel yaklaşımlarının altında da onların bu algısının olduğunu düşünüyoruz.

45 Kâsım er-Ressî, *Mecmu'*, c. I, s. 97; Yahya b. el-Hüseyin, *Mecmu' Rasâil-i imam Hâdî*, San'a 2001, s. 480; Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, s. 33.

46 İmam Zeyd, *Mecmu' Kutub ve Rasâil-i Zeyd b. Ali*, tahk. İbrahim Yahya ed-Dersî, Merkezi Ehli'l-Beyt, bs. I, San'a 2001, s. 316; Kâsım er-Ressî, *Mecmu'*, s. 545; Yahya b. el-Hüseyin, *Mecmu'*, s. 436.

47 Ali b. Ebî Tâlib, *en-Nehcu'l-Belâğa*, Beyrut 1963, s. 325-328.

48 Abdullah b. Hâmûd, *Ulûmu'l-Hadis inde'z-Zeydiyye*, Müessesetü İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, bs. I, Sa'de 2001, s. 6-8.

Hadis rivayeti dinin varlığına yönelik bir tehdit olabilir mi? Hadis aracılığı ile Hz. Peygamber'in söylemediği, yapmadığı bir şey sanki o söylemiş ve yapmış gibi aktarılırsa ve bu durumun önü alınmazsa herhalde böyle bir tehditten söz edilebilir.

Kur'an gibi resmî kayıt altına alınmayan hadis İslam düşmanları için kendilerini hedeflerine ulaştırabilecek uygun bir yol oluşturmaktaydı. Hadis aracı ile gayr-i islâmî düşünceleri Müslümanların arasına sokmak imkan dahilindeydi. Bu tehlikenin farkında olan Müslümanlar bir takım tedbirler almaya yöneldiler. Zeydî âlimlerin de hadis uydurma faaliyetlerine karşı duyarsız kalıp tedbir almadıkları söylenemez. Ancak zeydî âlimlerin aldıkları tedbirlerin farklı oluşu ve bu tedbirleri uygulamada gösterdikleri hassasiyet ve ashâb-ı hadise karşı aşırı derecedeki olumsuz nitelendirmelerin nedenleri üzerinde ayrıca durmak gerekir. Sanırım tarihte ve özellikle zeydî tarihinde yaşananlardan zeydiyyenin hadis ve ashâb-ı hadis algısının nedenlerini bulabiliriz. Zira bize göre Hz. Peygamber'in vefatından kısa süre sonra yaşanan olaylar zeydî âlimlerin hadis ve ashâb-ı hadis algısı üzerinde son derece etkili olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk üç halifenin öldürülmesi, sahabeler arasında gerçekleşen savaşlar İslam toplumunda büyük bir **güven bunalımı** meydana getirmiştir. Özellikle zeydî âlimler üzerinde bu bunalımın etkisi daha da büyüktür. Zira Hz. Peygamber'den sonra onun halifesi gözüyle baktıkları Hz. Ali menfur bir suikasta kurban gitmiş, iktidarı eline geçiren Muaviye ehl-i beyte yönelik baskılarını artırmış, ardından oğlu Yezid Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'i acısı asırlarca sürecek bir şekilde hunharca öldürmüştü, Hz. Hüseyin'in torunu olan imam Zeyd de aynı akıbetle karşılaşmış, kendisine beyat eden Küfeliler tarafından yalnız bırakılarak elim bir şekilde öldürülmüş, ardından Zeyd'in oğlu Yahya ve onun dışında pek çok zeydî imam katledilmiş ve ehl-i beyt'e yönelik genel bir kuşatma ve baskı ikinci asrın sonlarına kadar devam etmiştir.⁴⁹

Yaşanan bu olayların zeydî hadis algısı ve hadis rivayeti üzerinde etkisinin olmadığı söylenebilir mi? Asla söylenemez. Zira bu olayların etkileri Zeydî âlimler üzerinde kendini hemen göstermiştir. Müslümanlar arasında yaşanan bu olaylar zeydîler arasında hadisin en önemli unsuru olan raviye hem de sahâbî raviye olan güveni sarsmıştır. Nitekim Zeydî âlimler Hz. Ali'ye karşı savaşan sahabele- rin adaletlerini yitirdikleri nedeniyle rivayetlerinin kabul edilemeyeceği görüşünü benimsemiş ve bunu şöyle ifadelendirmişlerdir:

"Rasulullah'ın ashâbı içerisinde sika olanların rivayetlerini kabul ettik ve onları tat-
bik ettik"⁵⁰

Ehl-i beyte yönelik siyâsî baskılar ve bir takım hadisçilerin mevcut siyâsî ikti-
darla olumlu ilişkiler içinde olması, zeydî hadis anlayışına etki etmiş ve hadisin

49 İmam Nâlık bil-Hak, *el-İfâde*, s. 65, 66, 71, 79.

50 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. II, s. 563.

kabul şartları içerisinde ehl-i beyt ravilerinin rivayetlerini esas alma bir hadis usûlü kriteri olarak baş göstermiş ve kriter şöylece dillendirilmiştir:

“eslafımızın, **-baba- oğul-Ali-Nebi-** isnadıyla gelen rivayetleriyle ihticac ettik.”⁵¹

İmam Zeyd kendisinden sonra gelenlere Hz. Ali'den geldiği sabit olan şeylere sımsıkı sarılmayı vasiyet etmiş, ehl-i beyt alimlerini içlerinde hata edenler de olmakla birlikte hidayet yolunun rehberleri olarak takdim etmiştir.⁵²

Can, mal, inanç, düşünce emniyetinin olmadığı, güvenin tamamen ortadan kalktığı bir atmosferde ravinin sika olmasının da pek önemi kalmamış ve hadisler Kur'an'a ve akla arz edilerek değerlendirilme yoluna gidilmiştir. Her ne kadar hadis tenkidinde Kur'an'a arz prensibinin Hz. Peygamber'den gelen bir hadise dayandığı gerekçe olarak ileri sürülse de kanaatimizce bu olaylar yaşanmamış olsaydı Kur'an'a arzdan söz eden bu hadis zeydi hadis anlayışı üzerinde bu denli etkili ve belirleyici olmazdı.

Ehl-i beytin yaşadığı baskı ve zulme tanık olan İmam Zeyd yaşadıklarının etkisi ile rivayetlerin sıhhatinin nasıl değerlendirileceğini soranlara hadisleri Kur'an'a arz etmeyi bir yöntem olarak tavsiye etmiştir. Hatta o, bu görüşünü Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadise dayandırmış ve o hadisi muhataplarına hatırlatmıştır: Bu rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Hadisi işittiğinizde onu Kur'an'a arz edin. Kur'an'da olan bendendir ve ben onu söylemişimdir. Kur'an'da olmayan ise benden değildir ve ben onu söylememişimdir ve ben ondan uzagımdır”⁵³

Rivayetlere karşı bu yaklaşımın imam Zeyd'den itibaren nesilden nesile diğer zeydi âlimler üzerinde etkili olmuştur. Az bir farkla benzer rivayeti Ressi'nin (ö. 246), Yahya b. el-Hüseyin'in (ö. 298/910) ve Muhammed b. Yahya'nın (ö. 310/922) delil olarak kullandıkları görülmektedir.⁵⁴

Hatta imam Muhammed b. Yahya biraz daha ileri giderek rivayetlerin sıhhatini belirlemede Kur'an'ı kriter olarak kullanmalarının gerekçesini açıkça ifade etmektedir.

“Allah'ın Kitabı'na aykırı ve ona ters olan çok sayıda hadis gördük.”⁵⁵

Zeydi âlimlerin toplum içerisinde batıl düşünce ve görüşlerin hadis formu içerisinde yer aldığına dair müşahedeleri hadis algılarına etki etmiştir. Nitekim Yahya b. el-Hüseyin (ö. 298/910) Haşviyye'nin bir takım batıl düşünceleri ve iftiraları Hz. Peygamber'e nispet ettiklerinden söz etmektedir.⁵⁶ Muhammed b. Yahya bu durumu şöyle ifadelendirir:

51 Age, ay.

52 İmam Zeyd, *Mecmu'*, s. 317.

53 imam Zeyd, *Mecmu'*, s. 316.

54 Ressi, *Mecmu'*, c. I, s. 545; Yahya b. el-Hüseyin, *Mecmu'*, s. 436; Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. I, s.

55 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'* c. II, s. 563.

56 Yahya b. el-Hüseyin, *Mecmu'*, s. 62.

"Bize göre batıl olan şeyler, bunları hadislere dahil etmemizi engelliyor. Bunlara iltifat etmedik. Bu şekilde olan hadisleri delil olarak kullanmadık."⁵⁷

Toplumda yaşanan karmaşa da zeydî âlimlerin hadise bakışı üzerinde etkili olmuştur. Helali haram yapacak derecede birbirinden farklı rivayetlerin varlığı söz konusu karmaşanın nedenlerinin başında gelmektedir. Ravilerden kaynaklanan rivayet karmaşası karşısında müteşâbihlerden muhkemlere, furulardan usullere dönme öğütlenmiştir.⁵⁸

Bütün bunlar neticesinde zeydî âlimler Kur'an merkezli bir sahih hadis anlayışı belirlemiş ve şu kanaate varmışlardır:

"Allah'ın Kitabı'na muvafık olan ve Kitab'ın doğru bir şekilde kendisine şahitlik ettiği hadis bize göre sahihtir ve hüccettir."⁵⁹

Zeydî âlimlerin hadis ve hadisçilere yönelik bu tutumlarından onların toptan hadise, hadis rivayetine karşı oldukları anlamını çıkartmak doğru olmaz. Zira çalışmamızda referans olarak atıfta bulunduğumuz üç zeydî imam bizzat hadis rivayeti ile meşgul olmuş, hadis rivayet etmiştir.⁶⁰ Zeydî imamlar sağlam kriterlere dayanmadan yapılan rivayetleri eleştirdiklerini şu şekilde açıkça dile getirmişlerdir.

"Amme'nin, bir hüccet ortaya koymadan, bir delil ile izah etmeden, Kitap ve Sünnet'ten şahidini getirmeden rivayet ettikleri hadis hakkında ise bütün bu eksiklikleri söyledik ve bunlara cevap verdik. Allah'ın Kitabı'nda ve üzerinde icma vaki olan sünnette yer alan şahitlerini gösterdik. Ya da Kitab'ın onayladığı akıl hüccetini delil olarak kullandık. Bu yol arzulanan en sahih yoldur."⁶¹

Çalışmamızı Muhammed b. Yahya'nın zeydî âlimlerin bütünü ile hadis ve sünnete olumsuz bir tavır takınmadıklarını, hadise karşı eleştirel ve seçmeci bir yaklaşım içerisinde olduklarını gösteren oldukça dikkat çekici şu sözleriyle bitirmek istiyoruz:

"Sana ait olmayan ve faydası dokunmayan bu gibi rivayetlerle kendini meşgul etme. İşlerini Allah'ın Kitabı'na ve Rasulü'nün Sünnet'ine dayandır. Zira kalbine şifa verecek, sadrını parlatacak şeyler bu iki kaynaktır."⁶²

"Böyle uydurma mevzu hadislere iltifat etme, ihtilafı sözlere iltifat etme, bunlar kalbi kör eden, Kitaba muhalif olan rivayetlerdir. Kitap bunları yalanlar, batıl olduğuna şahitlik eder. Eğer sen sahih olmayan hadis üzerinde düşünmekle meşgul olursan idrakin yok olduğu, kalbin, aklın hayret ettiği derin denizlere düşersin. Allah seni muvaffak kılsın. Kıymetsiz şeylerden uzak tutsun."⁶³

57 *age*, c. II, s. 564.

58 *age*, c. II, s. 564.

59 *Mecmu'*, c. II, s. 563, 564.

60 Kâsım er-Ressî'nin eserlerindeki rivayetler, Yahya b. el-Hüseyin'in rivayetleri "*ed-Dürrerü'l-Yahyaviyye*" adıyla neşredilmiştir. Muhammed b. Yahya'nın rivayetleri de kendi eserlerinde bulunmaktadır.

61 *age*, c. II, s. 564.

62 *age*, c. II, s. 617.

63 Muhammed b. Yahya, *Mecmu'*, c. II, s. 607.

SONUÇ

1. Bu çalışmada ashâb-ı hadis hakkında yapılan "Haşviyye" adlandırmasının h. III. asır zeydî literatüründe de yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla hadisçiler için yapılan bu niteleme Sünnî düşünce dışında sadece Mutezile'ye has bir nitelendirme değildir.
2. Başta Kâsım er-Ressî olmak üzere zeydî âlimlere göre Haşviyye, dinî anlama ve yorumlamada hatalı bir yöntemi benimseyenlerdir.
3. Zeydî âlimler yaptıkları rivayetlerden hareketle ashâb-ı hadis'in entellektüel düzeylerini eleştirmişlerdir.
4. Üçüncü asrın son yarısında zeydî literatürü hadis hareketinin yaygın ve etkin bir konumda olduğunu göstermektedir. Yemen'de bulunan Muhammed b. Yahya'ya 134 civarında hadis'in sıhhat ve manası sorulmuş o da bu hadislerden 56 tanesinin sahih olmadığına hükmetmiştir. Bu hadisler kütüb-ü tisa müelliflerinin rivayet ettiği hadislerdir.
5. Zeydîlerin Haşviyye nitelemesi içerisine dolaylı da olsa yaptıkları rivayetlerden dolayı kütüb-ü tis'a müellifleri de girmektedir. Dolayısıyla bu nitelemenin sadece hadisçilerin Hanbelî kanadı için kullanıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Bütün hadisçileri Haşviyye nitelemesine dahil etmek doğru olmasa da "kütüb-ü sitte" veya "sıhah-ı sitte" denilen hadis literatürünün Haşviyye olgusundan etkilendiği söylenebilir.
6. Zeydî literatüründe ashâb-ı hadis için kullanılan bu nitelemeler, onların sadece itikâdî konulardaki düşüncelerinden kaynaklanmamaktadır. Hemen hemen her konuda rivayet edilen hadis tenkit edilmiş ve bunları rivayet edenler eleştirilmiştir. Eleştirinin kaynağı ashâb-ı hadis'in hadisleri anlama ve yorumlama problemidir.
7. Hadisçilerin geneli olmasa da rivayet ile meşgul olan çok sayıda kişi ağır itham altında kalmış, avam, cahil kimseler olarak nitelendirilmiştir.
8. Zeydî âlimler hadis ve hadis ashâbına karşı olan eleştirilerinde her ne kadar genellemeci bir dil kullanmışsalar da gerçekte onlar sağlam kriterlere dayanmadan yapılan rivayetlere karşı olduklarını dile getirerek bu genellemeci dili yumuşatmayı hedeflemişlerdir.
9. Hicri III. asır hadis'in altın çağıdır. Aynı şekilde hicri III. asır hadisçiler hakkında bu nitelemelerin yapıldığı bir çağdır. Bu durum, hadis tarihi adına çözümlenmesi gerekli olan bir çelişkidir.
10. Zeydî âlimlerin genelde delil anlayışı (dînî metodoloji) özeldir. Hadis kabul kriterleri ve hadis ve ashâb-ı hadis algısı ashâb-ı hadis hakkında yaptıkları nitelemelerde etkili olmuştur.
11. Zeydiyye'nin İslam tarihinin erken dönemlerinde siyasal ve sosyal alanda yaşadıkları olaylar, gördükleri baskılar onların hadis anlayışında önemli sonuçlar doğurmuştur.
12. Günümüz hadis tartışmalarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi hadisçilerin tarihi konularının dikkate alınması ile mümkün olabilecektir.

ÖZET

Bu makalede hicrî III. asırda yaşamış üç zeydî alimin ashâb-ı hadis hakkındaki nitelermeleri ele alınmıştır. Amaç hadisçilerle olan tartışmaların Mutezile ile sınırlı olmadığını ve bu tartışmaların sadece Allah'ın sıfatları gibi birkaç itikâdî konuları içermediğini göstermektir. Klasik dönem zeydî alimler ashâb-ı hadisi haşviyye, avam, ilim ve temyiz kabiliyeti olmayan ve aynı zamanda bidat, garip, tuhaf, faydasız şeyler rivayet eden kişiler olarak nitelendirmişlerdir. Zeydî alimler çoğunlukla bu nitelermeleri kendilerine sorulan hadislere verdikleri cevaplar esnasında yapmışlardır. Sıhhati sorulan söz konusu hadisler sünni hadis eserlerinde rivayet edilen hadislerdir. Dolayısıyla bu hadisleri rivayet eden kütüb-ü tis'a müellifleri söz konusu nitelermelerin dolaylı da olsa muhatabı olmuşlardır. Bu nitelermelerin ana nedeni olarak ashâb-ı hadisin dinî metinleri anlama ve anlamlandırma problemi olduğunu söyleyebiliriz. Kendi kültürümüzle yüzleşmemiz anlamı taşıyan bu çalışma daha sağlıklı bir hadis anlayışının yaygınlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimeler: Zeydiyye, Ashab-ı Hadis, Haşviyye, Hadis